91/2

Helmonds Heem

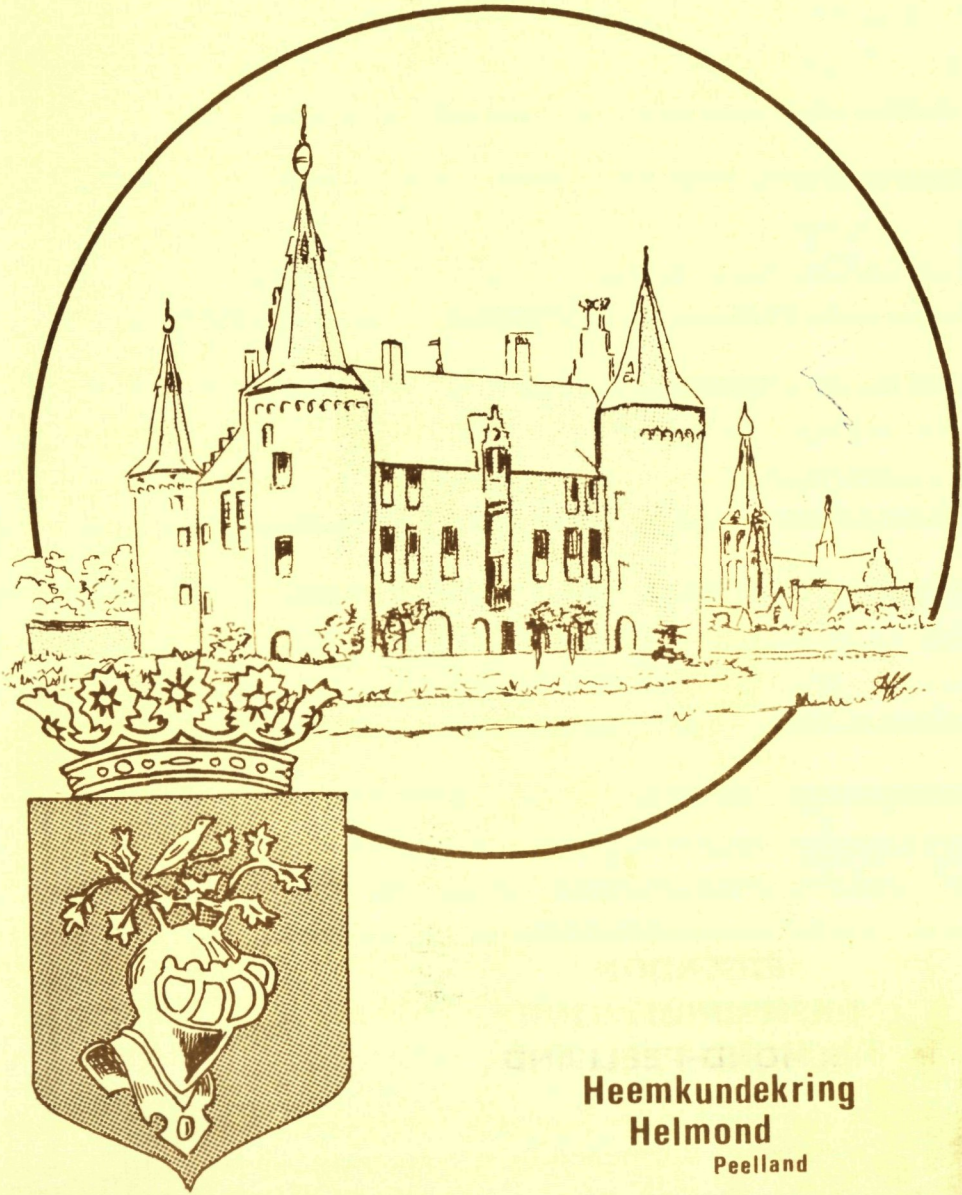

Heemkundekring
Helmond
Peelland

EIGENDOM
HEEMKUNDEKRING
HELMOND-PEELLAND

Uitgave van Heemkundekring
HELMOND
Peelland
Opgericht 24 mei 1948

3-Maandelijks Tijdschrift

****

Secretariaat en
abonnementen:
J. Vogels,
Nemerlaerhof 76,
Helmond.
Tel. 04920-10348

Redactie:
Sanne Vonk
Gabriël van Neerven
Jeroen v.d. Heijden

Redactieadres:
Joh. Bosboomstr.13
5702 VL Helmond.
Tel. 04920-51847

Kringlidmaatschap
incl. abonnement:
f. 27,50 per jaar.
Abonnement zonder
lidmaatschap:
f. 20,- per jaar.

Penningmeester:
T. Korporaal
Past. vd Venstr 17
Helmond.
AMRO Helmond
rek. 48.80.23.300.

HELMONDS HEEM

1991 nummer 2

****

zeventiende jaargang

INHOUD:

Redactioneel 3

In memoriam Ad van Tilburg
Teus Korporaal. 4

Jan Zeeuwen neemt afscheid van redactie
Teus Korporaal. 5

Een 'slotje' op Klein Bruheze onder Vlierden
Henk Beijers 7

Protocollensprokkelingen 03
S.F. van Wetten 20

De VOC in het archief Van der Brugghen van Croy /
J.G. Loten, aanklager in Java 25

De Van Berlaers, Heren van Helmond 1314-1425 / deel 2
J.C.P. Vogels 33

****

De redactie is niet aansprakelijk voor de inhoud van geplaatste artikelen. Het redactieadres staat daarom open voor alle reacties. Ook kopij is daar van harte welkom. De redactie behoudt zich wel het recht voor stukken in te korten of aan te passen. Kopij bij voorkeur tijpen of aanleven op 5,25 inch floppydisk in WP -, FW - of Ascii-formaat.

ADVERTENTIE TARIEVEN: *f*75,- voor een hele pagina, *f*50,- voor een halve pagina. Bij langdurige plaatsing reductie mogelijk. Inlichtingen en opgave bij de redactie, telefoon 51 847.

REDACTIONEEL

Dit zomernummer rolt van de persen, niet lang nadat op de hoek van de Markt en de Kerkstraat het pand gesloopt is dat zich korte tijd mocht verheugen in de titel 'oudste huis van Helmond'. En koud ligt dat pand plat, of de gemeente stelt voor zowel aan de Steenweg als op de Zuid-Koninginnewal hele gevelwanden te slopen en te vervangen door Verspaget-legbatterijen.

Het begint erop te lijken dat de gemeente bij gebrek aan monumenten nu maar de slopershamer zet in alles dat langer dan 25 jaar geleden gebouwd werd. Nu hebben opeenvolgende wethouders getoond weinig inzicht in en eerbied voor cultuur en historie te hebben. Dat alles in naam van een ongrijpbaar streven naar modernisering. Alsof recht-toe-recht-aan betonwanden daarvan het kenmerk zouden zijn.

Dat ze tevens bezig zijn in hoog tempo de sfeer van deze stad zo te vernietigen, dat te weinig overblijft voor wat ze zelf noemen "de kwaliteit van het bestaan", schijnt niet tot de HH bestuurders door te dringen. Cultuur en historie blijken telkens opnieuw de restpost van de begroting. Een opstelling die zich maar moeilijk laat rijmen met de beweerde aandacht voor de kwaliteit van het bestaan. Een kwaliteit die in Helmond kennelijk wordt afgemeten aan middenstands-maatstaven zonder visie.

Ondanks die nieuwe sombere tijding, is dit vakantienummer gevuld met een divers aanbod aan onderwerpen. Eén daarvan geeft nieuwe gegevens over het slotje dat in het verleden in Brouwhuis stond. In vervolg op een lezing voor onze kring, wordt in dit nummer ingegaan op een stukje koloniale geschiedenis dat nu berust in het Gemeentearchief.

Verder een vervolg op de 'alternatieve' stamboom van de familie Van Berlaer en deel drie in onze serie protocollensprokkelingen. De redactie moet met ingang van dit nummer ook afscheid nemen van Jan Zeeuwen, sinds jaar en dag steun en toeverlaat van dit blad. De 'jonge garde' zegt vanaf deze plaats een welgemeend 'bedankt' aan deze oude rot in zowel redactiewerk als belangstelling voor alles wat Helmonds is. Hij is, net als wij, trots op deze stad, in goede en in slechte tijden.

Wij wensen u veel leesplezier.

De Redactie.

IN MEMORIAM AD VAN TILBURG

door Teus Korporaal.

In 1989 mochten wij hem voor de tweede maal introduceren als bestuurslid van onze kring. Nu moeten wij helaas afscheid van hem nemen. Op zondag vijf mei overleed plotseling op 65-jarige leeftijd Ad van Tilburg. Zo, volop in het leven staan en er dan opeens niet meer zijn. 't Is haast onvoorstelbaar, maar waar.

Zoals gezegd was Ad al eerder bestuurslid, van 1983 - 1986, en nu sinds 1989. Een man met weinig poespas, maar met een warm hart voor zijn hobby: de genealogie en de stad Helmond. Op vele fronten was hij aktief en een vraagbaak voor velen. Thuis had hij een groot privé-archief opgebouwd met vele foto's en gegevens over tientallen families. Een speurneus, die naar perfectie streefde. Wij zullen hem missen.

Op vrijdag 10 mei werd hij begraven op het kerkhof in Brouwhuis, het stadsgedeelte, waar hij sinds enkele jaren met zijn vrouw woonde. Hij ruste in vrede op het kerkhof van Onze Lieve Vrouw Middelares aller Genaden.
We hopen, dat hij ook de genade zal mogen ontvangen en wensen zijn vrouw en familie sterkte in het dragen van het verlies.

JAN ZEEUWEN NEEMT AFSCHEID VAN REDACTIE

De kop van dit artikeltje zegt het al. Jan Zeeuwen neemt afscheid van zijn werk voor Helmonds Heem. Jaren achtereen maakte Jan deel uit van de redactie en was daar speciaal belast met het in elkaar zetten van het blad, in vaktermen 'opmaken' genoemd.
Een nauwkeurig werk dat je in je vingers moet hebben. Gevoel hebben voor vorm, inhoud en opmaak. We mogen gerust zeggen dat Jan er telkens weer in geslaagd is om een goed eindprodukt te maken dat we met plezier de lezers onder ogen gaven.

Hij wil nu meer van zijn vrije tijd gaan genieten. Iets waar we uiteraard begrip voor hebben. We willen hem hierbij heel hartelijk danken voor al het werk dat hij voor onze kring gedaan heeft. We hopen dat Jan nog vele jaren lid zal blijven om op die manier te zien wat anderen van ons verenigingsblad maken.

De heemkundekring wenst je veel gezondheid en een goede tijd toe. Bestuur en redactie danken je hartelijk voor al je werk.

Mei 1991 Teus Korporaal, voorzitter.

ingezonden mededeling

Pas verschenen

HELMONDS HISTORISCH JAARBOEK 1991 DE VLASBLOEM

Wie méér wil weten over Helmonds verleden leest naast Helmonds Heem natuurlijk ook de vernieuwde Vlasbloem!

Een greep uit de inhoud:

* actuele geschiedschrijving in 'Kijk, Helmond 1989-1990
* de lijdensweg van George van der Brugghen na zijn dodelijke verwonding op het slagveld in 1815 en hoe hij ondanks zijn doktoren toch genas
* de geschiedenis van een verdwenen pand aan de Markt
* kloosters, kloosterlingen en hun begraafgewoonten in Helmond; het artikel, dat de Helmondse historische prijs behaalde
* veel nieuws en wetenswaardigheden uit het Helmondse historische wereldje

De vernieuwde Vlasbloem: smakelijk gepresenteerd, boeiend geschreven, rijk geïllustreerd en wetenschappelijk verantwoord.

Nu in de boekwinkels, op het gemeentearchief en in het gemeentemuseum te koop voor slechts *f* 19,95.

EEN 'SLOTJE' OP KLEIN BRUHEZE ONDER VLIERDEN

Door Henk Beijers

Sinds de annexatie van Brouwhuis in 1967 door groeistad Helmond, is helaas behoorlijk wat schade aangericht aan het karakteristieke landschapsbeeld van het oude Brouwhuis. Minder zichtbaar maar zeker zo dramatisch is dat daarbij ook de nodige archeologische grondsporen zijn vernietigd of vergraven. Het slot te Bruheze is daar een van de slachtoffers van.

Brouwhuis bestond in het verleden uit een Bakels en een Vlierdens gedeelte, in oudere archiefbronnen respectievelijk Groot Brouwhuis en Klein Brouwhuis genoemd.[1] Klein Brouwhuis behoorde in het verre verleden tot het grondgebied van de oude heerlijkheid Vlierden en vormde een onderdeel van het hertogelijk leengoed Bruheze. Dat was in feite één groot complex maar werd doorsneden door een waterloopje, te weten de Weijerseloop.

In de oudere leenregisters van de hertogen van Brabant lezen we: "Arnt Arnts Stamalaert van Bruheze hout al sijn goet van Bruheze gelyc d'oude Arnt van Bruhese hielt ende steet in d'oude boeke op Arnt van Bruheze."[2]

Over het Vlierdense deel wordt in 1440 geschreven:* Hendrick van Bruheze heeft van de hertog van Brabant negen aaneengesloten bunders beemd in leen, die gelegen zijn in Bruheze in de parochie Deurne en het gerecht van Vlierden. Daarna worden onder andere de grenzen van het gebied omschreven, de herkomst, het soort leen ('camerleen') en de waarde (36 Bourgondische schilden).[3] De Noordgrens wordt gevormd door de Weijerseloop.

Een Sleutjen aan de Peeleik

Tijdens het genealogisch onderzoek naar de Peellandse familie Beijers, gevolgd door een uitgebreide studie van alle Vlierdense veldnamen, groeide mijn belangstelling voor dit gebied. Die interesse raakte in een stroomversnelling bij het vinden van de oude veldnaam 'het Sleutien'.

* Voor de letterlijke teksten, zie de eindnoten.

De familie Beijers bewoonde in 1832 een boerderij op het toenmalige perceelnummer A 80. Ter plaatse was op het kadastrale minuutplan door de landmeter een merkwaardig perceel ingetekend, dat door de vormgeving al direct boeide (zie kaartje).

De combinatie van de benaming 'Het Sleutien' of 'Sleutjen' en de vierkante vorm van het perceel, omgeven door wat men in de volksmond noemde 'Het Straatje', trok alle aandacht. Het werd de aanzet tot een diepgaander onderzoek in het bewaard gebleven archiefmateriaal. De eerste globale resultaten werden in 1985 gepubliceerd in D'n Uytbeyndel.[4] Daarin eindigde ik met de belofte uitgebreider op dit boeiende object terug te komen. Dit artikel is daarvan de neerslag.

De veldnaam die duidt op een slotje werd aangetroffen in enkele archiefstukken uit 1726 en 1694. Maar of in die periode het "slotje" of een ruïne daarvan nog daadwerkelijk bestond, is aan de hand van de bronnen niet aan te tonen. Interessant is wel te constateren dat uitgebreid veldnamenonderzoek soms kan leiden tot archeologische vindplaatsen!!

Terug in de tijd

In 1649 verkoopt Johan Franchoys Godefroyd, graaf van Huyn etc. en heer van Deurne, aan Otto Theodorus de Visschere, schout en secretaris te Deurne, "sekere drye hoeven off woensteden" met alles wat erbij hoort, gelegen in de heerlijkheid Vlierden en ter plaatse genaamd 'Op Brouhuyse'. De drie hoeven worden op dat moment bewoond door Lenaert Driessen, Hendrick Peter Welten en Aert Janssen Horckmans.[5] Tevens worden een aantal lasten opgesomd die op deze hoeven rusten. De oorsprong daarvan valt echter moeilijk te achterhalen. Zo moet men onder meer opbrengen:

56 gulden aan jonker Adam van Baexen;
28 aan het klooster Annaburch te 'sBosch;
12 gl. 10 st. te 'sBosch (niet nader gespecificeerd);
62 gl. 10 st. aan Reynier Gost te 'sBosch;
25 malder rogge aan de rector van de kapel van Brouwhuis (waarbij wordt aangegeven dat daarover een proces gevoerd wordt bij de Raad van Brabant);
1350 rijksdaalders die werden geëist door de Duitse orde te Gemert. Over deze verplichting liep eveneens een proces liep bij dezelfde Raad van Brabant.

Naast drie hoeven koopt De Visschere een adelijke woning met bijgebouwen, gracht, landerijen etc. van ongeveer vijftig lopensaten groot, ter plaatse 'op Brouhese' genoemd. Aert Janssen is in deze woning de hoevenaar. De Visschere verkrijgt ook een kwart van de tienden "inde hoeven opten grooten brouwheze gelegen, mitsgaeders inde hoeve die bij Lenaert Driessen wort gebruyckt, groot sijnde int geheel 175 loopensaeten...", die van ouds horen bij het voornoemde huis, genaamd 'Het Brugsken' [wordt hier bedoeld: Burgsken? (H.B.)].[6]

Margareta van Wyttenhorst, vrouwe van Deurne

Als Philips baron van Leefdael in 1645 zijn beschrijving van de Meierij van Den Bosch uitwerkt, merkt hij onder Vlierden op: "Ten deele onder dit dorp ende ten deele onder Bakel is gheleegen seeker huys daeraen behoorende twee hoeven ende eene partije thiende van Vlierden, eertijts herghecoomen van die van Engien ende Erp, nu toebehoorende vrouwe Magareta Wilhelma van Wyttenhorst, vrouwe van Deurne"[7].

Overigens zijn de vermeldingen betreffende het aantal hoeven ter plaatse diverse malen met elkaar in tegenspraak. In sommige akten is sprake van slechts twee hoeven in andere van drie hoeven. Tegelijkertijd is de door Van Leefdael gekozen formulering "seeker huys" een dusdanig ruim begrip dat we niet precies weten wat we ons daarbij moeten voorstellen. Moet hierbij gedacht worden aan een "versterkte hoeve" of mag de oude veldnaam geïnterpreteerd worden als een verwijzing naar een echt "slotje"? Een aantal authentieke akten tendeert in de richting van het laatste.

Een omgraven huys

Gaan we verder terug in de historie dan is ook een akte uit 1627 interessant. In augustus van dat jaar doet jonker Willem van Boshuysen een cijns van 56 Carolusgulden over aan jonker Adam van Baexen ten behoeve van joffrouwe Maria van Polluyn, weduwe van jonker Sebastianus de Here. De cijns is gevestigd op "... een omgraven huys, genoempt Het Borchtsken, met sijne appendentien ende toebehoorten ende van uyt drie hoeven lants daerbij ende ontrent gelegen aen malcanderen, genoempt gemeynlick het Goet van Brouhuyse, gelegen inder prochie van Vlierden ...".
De cijns, oorspronkelijk afkomstig van "de erffgenamen Bastien in Vlaenderen" had jonker Wolphert Everart van Wyttenhorst, heer van

Nazaten van Arnoldus Stamelart (ca 1280)

9 Jul 1991 VAN BRUHEZE

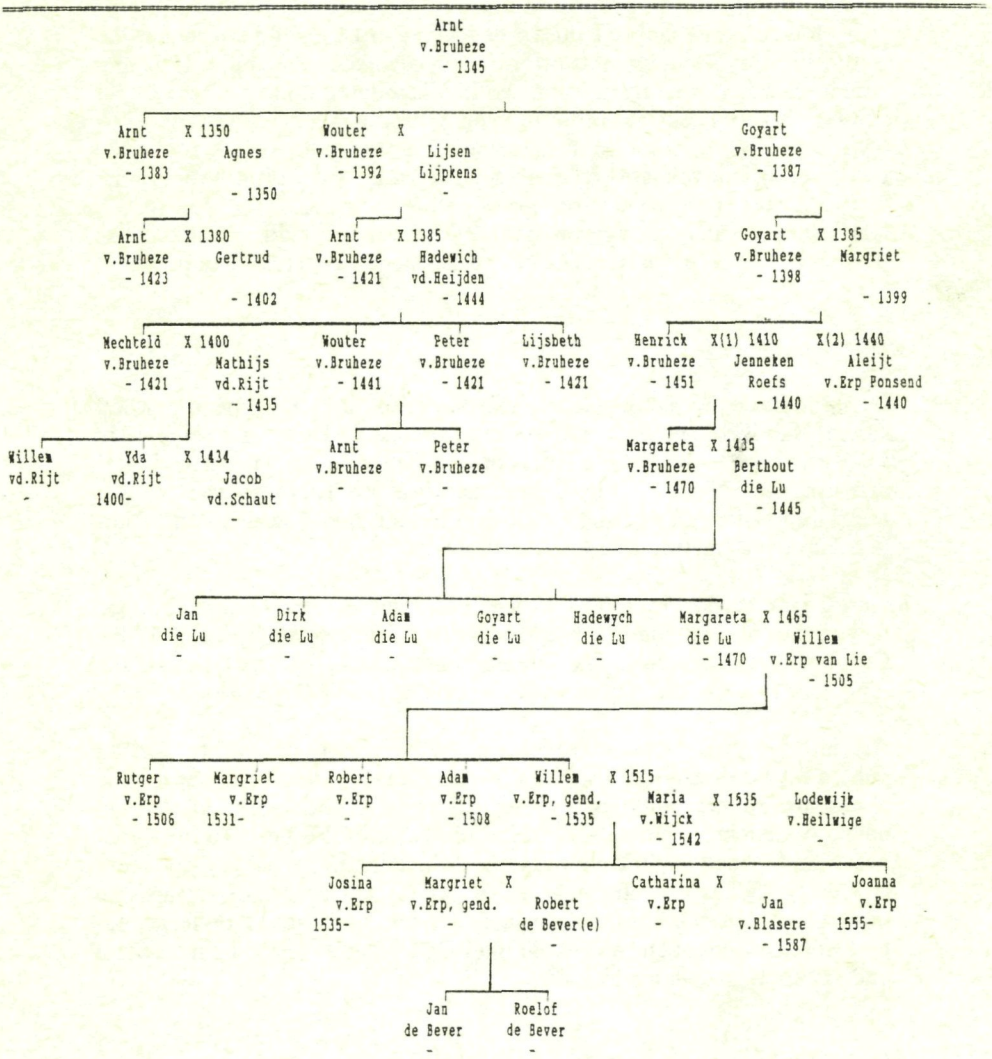

(Naar gegevens van Hans Vogels)

Deurne, verkocht aan jonker Willem van Boshuysen, weduwnaar van joffrouw Marie van Kessel.[8]

Een Bossche schepenbrief dd 14 december 1612 geeft in principe dezelfde informatie, maar de slotformule is afwijkend, en luidt: "....hergecomen van den erffgenamen Bastien in Vlaenderen ende bij mr. Rogier van Griensven, licenciaet in en rechten ende raitsheer deser stadt sHertogenbosch vanden selven erfgenamen bij transport vercregen sijnde dair nae bij den voirss. vercooper den selven mr. Rogieren ontnairderscapt sijn, soo hij vercooper verclaire."[9]
Als lasten worden opgegeven een bedrag van 48 gulden aan diverse personen en een pacht van 12 mud rogge "aende capel te Brouhese".

De zestiende eeuw

Gedurende de 16e eeuw zijn de hoeven en ook het 'huys' bezit geweest van de familie Van Erp, een bekend adelijk geslacht in Peelland. In 1598 verkoopt Willem van Erp (zoon van heer Willem van Erp, ridder) aan magister Nicolaes Kuyst namens Elisabeth (dochter van Willem Hels) een rente van zes gulden uit drie hoeven in het gericht van Vlierden "ad locum dictum den Cleynen Bruheze" [10].

Dertig jaar eerder, in 1560 verkocht ene Egidius Clercx, man van Hadewich Strick, een rente van 24 gulden uit drie hoeven, genaamd 'den Cleynen Bruheze', met alle bijbehorende landerijen, gelegen in de dingbank van Vlierden en een deel in Bakel, aan Willem van Erp.[11]

Als in 1526 aan Willem Godefridus Willemssoen een rente van 12 gulden uit de drie hoeven wordt verkocht, staat in de marge een notitie bijgeschreven die duidelijk aansluit bij de al eerder vermelde hoevenaars op Klein Bruheze, namelijk: "de heere Ghijsbert Hamel, raet deser stadt, heeft oipentlyck mits desen beleden ende bekent dat Henrick Peter Welten, woonende tot Vlierden, als proprietaris van den onderpanden desen chijns aen sijnen handen heeft gelost ende gequeten; verclaerende den voorss. Hamel den selven chijns hem te deel ende te loote gevallen sijnde."[12]

Van Vlierden

De familie Strick had de rente van 24 gulden destijds verkregen van Willem van Erp en wel in de persoon van Nicolaas Strick, de zoon van Godefridus[13]. Genoemde Van Erp had de drie hoeven gekregen via Jan

van Vlierden Danielssoen[14]. Deze laatste is een telg uit het geslacht van de Van Vlierdens die beschouwd worden als de heren van Vlierden en die eeuwenlang de heerlijkheid hebben bezeten.

Opvallend is dat gedurende de gehele 16e eeuw steeds wordt verwezen naar de drie hoeven. Met geen woord wordt gerept over het 'huys' waartoe deze hoeven behoorden. Misschien is het huys vanwege de voortdurende oorlogshandelingen in verval geraakt en een tijdlang niet bewoond geweest en is het pas veel later weer opgebouwd. We zullen dit via het beschikbare bronnenmatriaal moelijk kunnen achterhalen.

De vijftiende eeuw

Een vaststaand gegeven is in ieder geval wel dat aan het einde van de 15e eeuw toch een soort kasteeltje op Bruheze gestaan moet hebben. Het was een kleine burcht als we tenminste een akte uit 1487 qua gebruikte terminolgie op een juiste wijze interpreteren.
Deze akte geeft een opsomming van het goederenbezit van heer Willem van Erp Rutgerssoen waarin overigens ook de relatie met de familie Van Bruheze zichtbaar wordt. In hoofdzaak worden goederen beschreven onder Beek en Donk. Maar onder Vlierden worden vermeldt: "een rente ex molendino dicto die molen van Bergelen." Wat bijzonder interessant is, is de aanduiding van een "huis, genaamd Dat Hogehuys, met twee hoeven, gelegen in de parochie van Deurne, ter plaatse genaamd Bruheze".[15]

Naar analogie van het "hoge huis" te Beek en Donk, wat in deze akte ook als bezit van de familie van Erp staat aangegeven, en waarvan resten zijn blootgelegd tijdens een opgraving aan de Oude Bemmerstraat, durven we nu stellen dat we op het grondgebied van Bruheze sterk rekening dienen te houden met de aanwezigheid van fundamenten van het "Vlierdense hoge huis".[16]
Over het gehele complex worden we wat nader geïnformeerd in een andere akte uit het Bosch Protocol uit het jaar 1470, Er wordt in beschreven dat vrouwe Margriet, de weduwe van Berthout die Lu en haar drie kinderen -Dirk, Godart en Margriet- een huis bezitten met twee hoeven op Bruheze. De hoeven worden nader aangeduid als 'die cleyn hoeve'en 'die groet hoeve'. Het geheel behoorde vroeger aan Henric van Bruheze. De pachter op het huis is in 1470 een zekere Gerit He-

zemans, die op de kleine hoeve Peter Terlinx. Op de grote hoeve was Rutger Godart Belen de toenmalige pachter.

Heer Willem van Erp was op dat moment gehuwd met Margriet, de dochter van vrouwe Margriet, weduwe van Berthout die Lu. Deze weduwe was een dochter van Henric van Bruheze.[17] Zij blijkt overigens al in 1456 weduwe te zijn.[18]

De vraag rijst nu wanneer dat "huis" ter plaatse is gebouwd. Het bronnenmateriaal zwijgt daarover en slechts archeologische onderzoek en/of vondsten kunnen mogelijk nog enig licht werpen op de locatie van dit complex en tot een hypothese leiden voor de datering. Vóór 1470 wordt nergens meer gesproken over het 'huis'.

De Kleine hoeve

Maar in oudere akten krijgen we nog wel aanwijzingen over het bestaan van de eerder genoemde hoeven.
Zo blijkt in 1436 de Helmondse priester-notaris Petrus de Platea de Kleine Hoeve te bewonen.[19] Daarvoor was een van de bewoners heer Wouter van Bruheze, priester, die daar overigens al woonde in 1404.[20]
In 1435 koopt Jacob, een natuurlijke zoon van Jan van der Schaut, de Kleine hoeve van Willem Mathijs Willemssoen van der Rijt, met wiens zus Yda Jacob van der Schaut gehuwd was.[21] De vader van Willem en Yda, Mathijs Willemssoen van der Rijt had de hoeve eertijds verkregen van Aert Stamelart van Bruheze.
Over de locatie van de Kleine Hoeve vinden we een globale specificatie in een akte van 1437 waarin Jacob van der Schaut de Kleine Hoeve overdoet aan Henric van Bruheze Godartssoen. Het gaat om "de hoeve waar vroeger heer Wouter van Bruheze woonde tussen de Grote Hoeve en de Vlierdense gemeynt".[22] In het 14e eeuwse bronnenmateriaal wordt enkel nog gesproken over "goederen onder Bruheze." Als de hypothese van Van Hooydonk bevestigd zou kunnen worden, gaat het bestaan van dit goederencomplex zonder meer terug tot de eerste helft van de 13e eeuw en heeft het mogelijk eens behoord tot het domeingoed van de Frankische edelman Herelaef die in 721 in deze streek uitgestrekte bezittingen schonk aan Sint Willibrord. Bezittingen die later aan de abdij van Echternacht kwamen.[23]

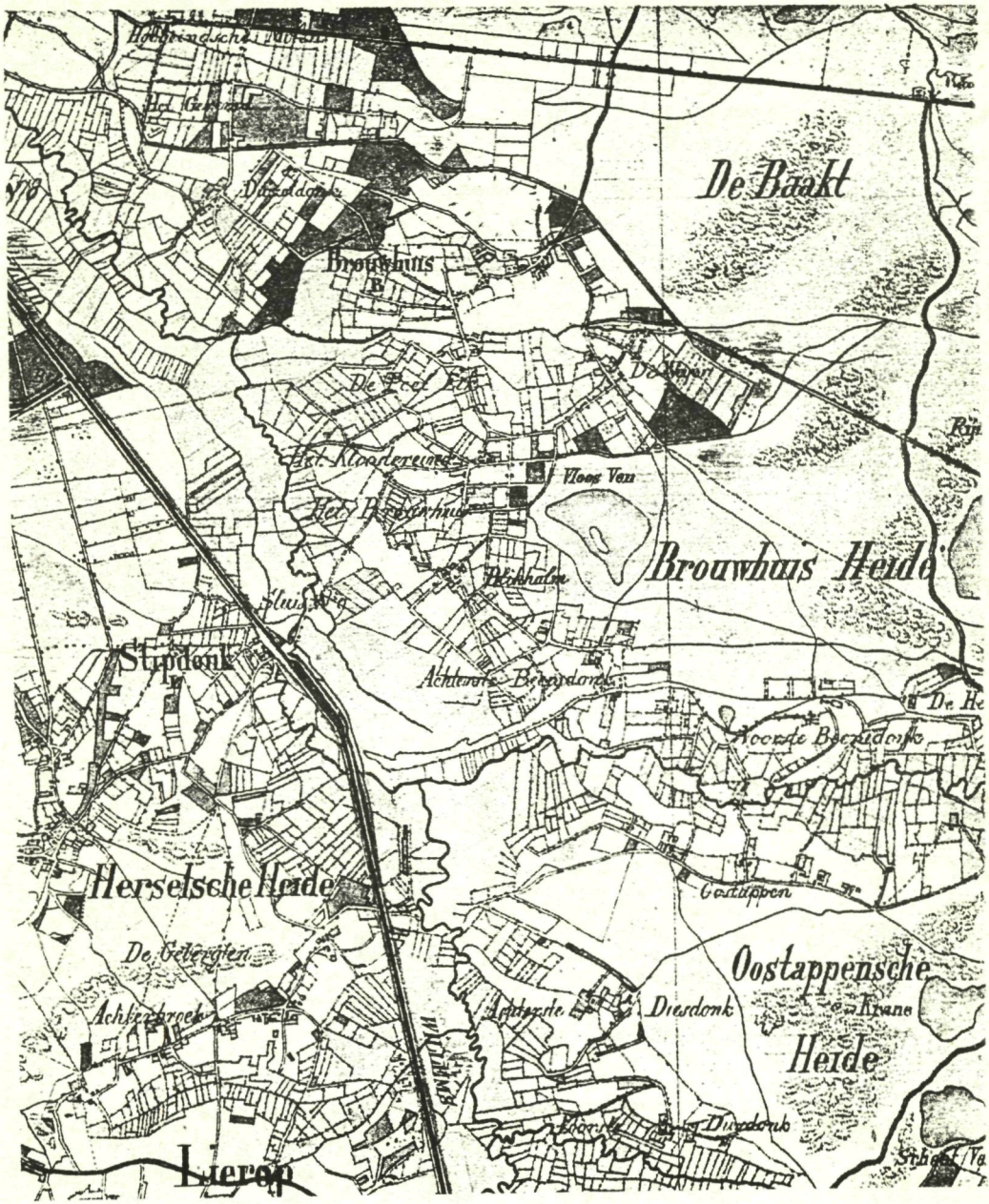
De Baakt
Brouwhuis
Brouwhuis Heide
Vloos Van
Stijdonk
Herselsche Heide
Oostappensche
Heide
Lieren

Voorlopig kan geconcludeerd worden dat we hier vrijwel zeker met een oud goed te maken hebben, waarvan de archeoloog zeker niet alles aan het licht zal kunnen brengen, omdat diverse terreinen in de directe omgeving reeds bebouwd zijn. Een opgraving op Klein Bruheze is niet alleen zeer urgent maar mag ook van groot historisch belang geacht worden. Een eerste peilingsonderzoek is reeds verricht en toonde een grachtenpatroon aan en enkele muurresten. We zien het "grote onderzoek" met interesse tegemoet!

NOTEN:

1. Een dergelijke tweedeling is bepaald niet ongewoon: Zo kennen we Groot en Klein Bruggen en de Grote en Kleine Bottel onder Deurne, de Grote en Kleine Beersdonk en het Groot en Klein Schootseind in Vlierden, een Grote en Kleine Schouw onder Bakel en Groot en Klein Overbrugge in Aarle-Rixtel.

2. Rijksarchief Noord-Brabant: Denombrementen van de Brabantsche Leenen onder 's Hertoghebosch van jaere 1440 -SA no.6.

3. Ibidem. "Hendrick van Bruheze is in leen houdende van mijnen genedigen Heere van Brabant ix buenderen beemden gelegen aeneen ende neven een tot Bruheze inder prochien van Doernen ende inden gerichte van Vlierden gelegen metter eenre zijden zuytwaert neven erffenisse der erfgenamen Jans Wijflets ende Erpendonckschen beemden, streckende alsoe voort totter Aa toe ende alsoe langs die Aa nederwaert neven enen waterloepken, geheiten die Weijer, tusschen dese beempden ende den leengoeden Daneels van Bruheze gaende ende loepende, ende dat loepken alsoe langs opwaert ende noordwaert streckende totten erven toe Henrics van Bruheze voerss. toebehoorende ende metten andere eijnde
   - Ende die voorss. leenen staen tot twee hergeweijden die drie buenre yerstwerven bij [....] ende die ander vi buerne naevercregen van Godart van Bruheze
   - Ende deze voorss. leenen sijn vrij camerleenen mijns genedighen Heren van Brabant ende hebben atoes gestaen totten selven dienst ende rechten dat ander leenen van gelicken bestaen
   - Ende Henric voirss. plege hier aff te dienen nae sijne stade ende sijnre machten gelyck ander manieren van leenen
   - Ende mach weert wesen in jairlicken renten die weerde van xxxvi boergonsche schilden geheiten clinckaerts of daaromtrent
   - Ende uut desen voorss. leengoeden en heeft Henric voorss. noch sijne vorders nyet vercocht noch en heeft ghenen last yet daer uut te gelden
   - In orconden desen heb ic Henric voirss. mijnen segel hier onder gedruckt inden jaere doemen xl screef opten xxiiijen dach in mey der maent."

4. Henk Beijers, "Vlierden had nóg een kasteeltje", in: D'n Uytbeyndel najaar 1985.

5. Mr. Peter van Haestricht treedt bij deze verkoop op als gemachtigde van de Heer van Deurne.
   GA 's-Hertogenbosch, Bossch protocol (verder: GAHt, BP) invnr. 1571, fol. 380, d.d. 31 maart 1649: "... sekere drye hoeven off woensteden soo in huysingen, landerijen, groesen, beempden, hoywassen, plantagien, gerechticheit van

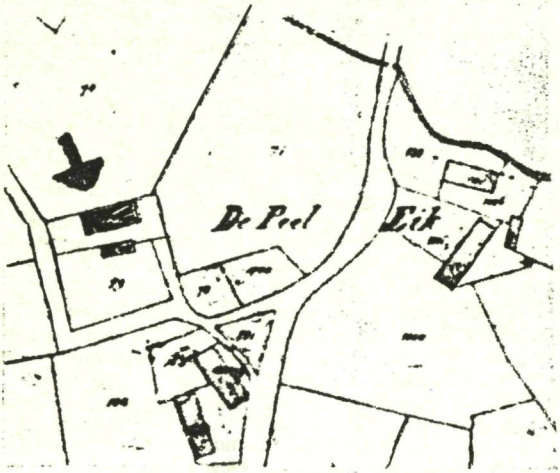

thienden als anderssins met allen heuren appendentien ende dependentien van dyen, gelegen onder de heerlijkheid van Vlierden, ter plaetse genoempt op Brouhuyse, soo ende gelyck Lenaert Driessen, Henrick Peter Welten ende Aert Janssen [=Horckmans (H.B.)], hoevenaers, allen deselve in hun labeur ende gebruyck waeren hebbende, hem constituant aengekomen van sijne vrouwe moeder".

6. GAHt, BP invnr.1571, fol. 472: "eene adelicke woonplaetse met zijnen huysingen, watergrachten, landerijen, groesen, beempden, hoywassen, plantagien met allen derselver gerechticheden, appendentien ende dependentien van dyen, groot omtrent vijftich loopensaeten of soo groot ende cleyn als allen tselve gelegen is onder de voirss. herlicheytVlierden ter plaetse genoempt op Brouhese omtrent Helmont ende gelyck Aart Janssen, hoevenaer, deselve tegenwoirdich in zijn labeur ende gebruyck is hebbende - item daer beneffens alnoch 1/4 deel in de thienden inde hoeven op Grooten Brouwheze gelegen, mitsgaeders inde hoeve die bij Lenaer Driessen wort gebruyckt; groot sijnde int geheel 175 loopensaeten of soo deselve aldaer op Brouwhese onder Baeckel zijn gelegen en de van outs bij de voirss. wooninge genoempt het Brugsken gebruyckt ende geprouffiteert wort".

7. Jhr. van Sasse van Ysselt, "Beschrijving van de Meierij van 'sBosch door Philips baron van Leefdael", in: Bijdragen van het Provinciaal Genootschap 1918, pag. 41.

8. GAHt, BP invnr. 1429, fol. 441, dd 16 augustus 1627: " ... eenen erffelicke ende *jaerlicke chijns van 56 Carolusguldens, te betalen vrij van allen Hertochsbeden,* vijfte, tiensten, twintichsten, hondersten ende alle andere penningen, van ende uyt een omgraven huys, genoempt Het Borchtsken, met sijne appendentien ende toebehoorten ende van uyt drie hoeven lants daerbij ende ontrent gelegen aen malcanderen, genoempt gemeynlick het Goet van Brouhuyse, gelegen inder prochie van Vlierden te weten van ende uyt die huysingen ende andere timmeragien, ackerlanden, weijlanden, hoijlanden, heijlanden, houtwasschen totter voirss. hoeven behorende egeen van dyen uytgesceiden ende van ende uyt alsulcken quoten van thiende als tot de voirss. hoeven ende haeren toebehoirten den proprietaris van dyen hebbende is opte goederen des heeren van Mierlo in alsulcker vuegen, maeten, gesteltenisse ende grootte als die voirss. omgraeven huysinge ende ander edificien der voirss. hoeven ende landerijen ende gerechticheden derselver voern. aldaer sijn gelegen ende hergecomen van de erffgenamen Bastien in Vlaenderen, welcken chijns joncker Wolphert Everart van Wyttenhorst, heere tot Doerne erffelick vercoft hadde den voirss. jonker Willem van Boshuysen, wittich weduwer van jouffrouwe Marie van Kessel, sijn huysvrouw tot joncker Willems behoef als tsijnder tochten ende tot behoeff van Bertram, Lucas ende Willem, onmundige sonen joncker Willems van Boshyusen - als tot hun erffrecht blijkende schepenbrief van 14.12.1612, ende welcken voirss. chijns mits d'afflivicheyt vande voirss. kynderen joncker Willem hunnen vader erffelick is aengecomen ende toebehoirende gelyk bij attestatie van den. Eerw. Heere ende pater Franciscus Boshuysen, oyck sone van jonker Willems van Boshuysen geprofest inde Societeyt Jesu, tot Breda resideerende, is blijckende - ende dat alle dander kynder desselve jonker Willems van Boshuysen soner wittelicke kynderen achtergelaten te hebben deser werelt sijn overleden naer breeder inhouden der voirss. attestatie metten zegel der voirss. Societeyt tot breda resideerende besegelt heeft".

9. GAHt, BP invnr. 1459 fol. 166, dd 14 december 1612.

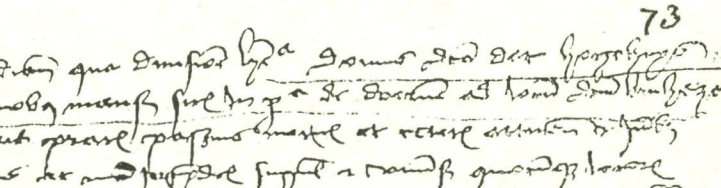

Fragment Bosch Protocol 1487, fol. 73

10. GAHt, BP invnr. 1436 fol. 468, dd 21 augustus 1598.

11. GAHt, BP invnr. 1380 fol. 135 dd 12 februari 1560. De volledige aanduiding van Egidius Clercx is: Egidius, zoon van Wilhelmus Clercx en man van Hadewich, dochter van Johannes Strick, zoon van Nicolaes Godefridi Strick.

12. GAHt, BP invnr. 1306 fol. 319, dd 3 maart 1526. De notitie in de marge is gedateerd op 3 mei 1652.

13. GAHt, BP invnr. 1296 fol. 47, dd januari 1521.

14. GAHt, BP invnr. 1284, dd 19 augustus 1513.

15. GAHt, BP ... fol. 73 (1487) "... domus dicta dat hogehuys cum duabis mansis sitis in parochia de Doernen ad locum dictum Bruheze".

16. J.Stienen, "Kort verslag onderzoek kasteel Beek en Donk", in: D'n Tesnuzzik 1990 pag. 27.

17. GAHt, BP ... fol. 159v (1470).

18. GAHt, BP ... fol. 113 (1455/1456).

19. GAHt, BP invnr. 1207 fol. 199, dd 19 juni 1436.

20. GAHt,BP ... fol. 191 (1404/1405) en BP ... fol. 330v (1408/1409).

21. GAHt, BP ... fol. 234 (1434/1435).

22. GAHt, BP ... fol. 43 dd 1 februari 1437 nieuwe stijl.

23. J.H. van Hooydonk, "Ten Brouhese, een huwelijksgift van een Keizerin" in: Brouwhuis 50 jaren kerkdorp. [Aarle-Rixtel 1979] pag. 2.

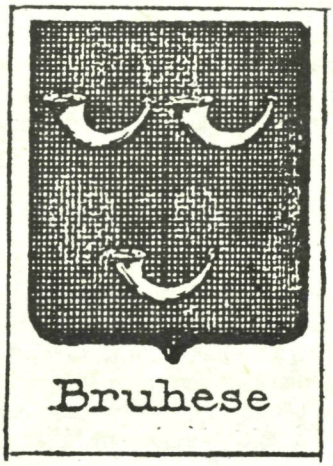

PROTOCOLLENSPROKKELINGEN 03

S.F van Wetten

In de vorige sprokkel werd duidelijk dat het begrip 'studiebeurs' reeds in het 16e-eeuwse Helmond enige bekendheid genoot. Dat geldt ook voor andere zo genaamd moderne begrippen. Zo kan de navolgende akte heel goed als een diploma worden beschouwd: "Wij, burgemeesters en schepenen van Helmond, laten weten dat Jan Peter Beckers zoon, onze medeburger van wettige bedde (= huwelijk), meester van het weversambacht is en een wettige zoon van wettige bedde heeft, die hij het ambacht heeft geleerd."

Uit het doorvorsen van de protocollen valt sowieso te leren dat allerlei begrippen die wij als eigentijds en modern beschouwen, vijfhonderd jaar geleden bepaald niet als futuristisch te boek stonden. Het volgende voorbeeld is een typisch geval van onteigening:
"Wij, burgemeesters, schepenen en dekens der Zeven Ambachten der stad Helmond, doen condt dat een zeker bevel tot ons gekomen is vanuit 's Hertogenbosch om iets te doen aan onze verdedigingswerken om de vijandelijkheden van der Geldrisse (het hertogdom Gelre) te kunnen weerstaan. Daarom moet Peter Loyen een deel van zijn erf afstaan, zijn erf gelegen op het Hoogeind, grenzend aan de gracht. In ruil daarvoor mogen Peter en zijn nakomelingen, of eventuele nieuwe eigenaren van dat erf, de gemeentegrond voor het erf, aan de straat, bewerken."

En zien wij niet een verre voorloper van het bordje "verboden het gras te betreden" in de discussie die zich op 30 oktober 1538 ontwikkelde tussen de huiskapelaan van de heer van Helmond en twee inwoners van Rixtel over het al dan niet mogen wandelen in het park van de edele heer? Een discussie overigens, die tot voor de schepenen doorgevoerd werd.

Honger in Helmond

In de lessen over onze vaderlandse geschiedenis, al dan niet smeuïg opgediend door de meester, vernamen we dat in de aanloop naar de Tachtigjarige Oorlog allerlei misoogsten, en zelfs hongersnood, een rol hebben gespeeld. Dat niet alle verhalen van de meester overdreven waren, bewijst een mededeling van de Helmonse burgemeesters; honger in Helmond, in het vroege voorjaar van 1557:

"Wij, burgemeesters, doen condt dat wij op koninklijk bevel (die koning was Filips II) een visitatie hebben gedaan van alle korentassen, alle korenbergen en anderzins, en bevonden hebben zo'n kleine qualiteit van greyn ende corens dat het ons niet mogelijk is de arme mensen in hun noodruft van 'mondrost' te voorzien. Daarom wordt Reynder Beck autoriteit gegeven om te Deurne koren te gaan kopen."

Wellicht zag Catelyn Buffarts, vrouwe en abdis van Binderen, die Tachtigjarige Oorlog aankomen. Het getuigt immers van een vooruitziende blik, wanneer je in 1558 een enorme hoop stenen bestelt, een leverdatum ergens in 1565 afspreekt, en dan nog juist wat tijd over hebt om extra stevige muren om het klooster heen te laten metselen. Een jaar later zou de Beeldenstorm over het land razen.
"Simon Coelen heeft beloofd aan het convent van Binderen 'te doen en te laten genieten' het leem, dienende voor het bakken van stenen, uit zijn erf gelegen op Strijp te Aerle, voor een totaal van 900.000 stenen, in 1565 gereed."

De 'steenbeckers" beleefden toch al hoogtijdagen; de Helmondse vroede vaderen hadden eveneens een flinke bestelling geplaatst, want zij wilden een nieuwe stadspoort bouwen in de Veestraat. De akte die op 20 juni 1564 door de Helmondse secretaris in het protocol werd neergeschreven, vertelt ons iets over de financiering van de bouwplannen:

"Wij, burgemeesters, schepenen en dekens der stad Helmond, doen condt dat wij ontvangen hebben van de provisoren van de Tafel der Heilige Geest van Helmond, de somma van 100 Carolusgulden, die zijn aangewend voor de bouw van de nieuwe poort in de Veestraat. In ruil voor dat bedrag wordt toestemming gegeven voor het omheinen van de 'beide Deusseldoncken, die grote ende cleyne' te Helmond in de gemeentebeemden gelegen, tot aan de stroom van de Aa. Op het moment dat het bedrag wordt terugbetaald, zullen de beemden weer opengesteld moeten worden."

Testamenten

In de protocollen stuiten we regelmatig op testamenten. Met name in de eerste helft van de zestiende eeuw lieten heel wat Helmonders hun laatste wil door de schepenen in een schepenbrief vastleggen. Na 1550 neemt het aantal testamenten duidelijk af; de notaris gaat die functie van de schepenen overnemen. In zo een testament zaten een aantal vaste frasen. In de eerste regels wendt de testateur zich tot God of tot de Heilige Moeder -en bij twijfel tot allebei- om genade en vergiffenis

af te smeken, bijvoorbeeld voor zonden die men in onwetendheid heeft begaan. De zonden waarvan men zich wel bewust is, worden helaas niet vermeld. (Hoe uitgebreider de alinia die de smeekbede bevat, hoe groter de twijfel der lezer over de onberispelijkeheid van degene die het testament dicteert.) Daarna wordt de uitvaart geregeld.
Vervolgens wordt een klein bedragje (meestal één of twee stuivers) geschonken aan de vier kloosterorden, aan de St. Lambertuskerk te Luik (later, bij de nieuwe kerkelijke indeling in 1559, wordt dat de St. Janskerk te 's-Hertogenbosch), aan de kapelaan en aan de koster.
Dan volgt de passage die de familieleden het meest interesseert: de verdeling van roerende en onroerende goederen. De laatste zinnen vermelden de executeurs-testamentair en de getuigen.

Een voorbeeld: "Condt zy eeneyegelicken" dat op 30 mei 1548 voor ons, schepenen, verschenen is de eerbare Jan van Mechem, zijnde 'cranck' van lichaam, maar gezond van geest, en die heeft zijn testament opgemaakt. Allereerst wordt de zegen afgesmeekt en dan volgen de zakelijke mededelingen. De uitvaart dient te geschieden 'als dat nae zynen staet toebehoert', netjes dus. De vier 'bidden'-orden, St. Lambrecht te Luik, de kapelaan en de koster kunnen allen wat stuivers tegemoet zien. Anna Verschuyl, de bastaardzuster van Jan, krijgt 50 Carolusgulden en een bed met toebehoren. Soffia, zijn bastaardnicht (zij is een natuurlijke dochter van Walraven, de broer van Jan) krijgt ook 50 Carolusgulden, maar, zo wordt er uitdrukkelijk bij vermeld, zij moet dat wel zien als een pure aalmoes - ze is immers een bastaard. Jan, haar broer, ook al een bastaardzoon van Walraven, krijgt een nog kleinere aalmoes: 20 Carolusgulden. De dienstbode krijgt een jaar huur (loon) en het huis waarin Jan nu woont. Beelke - zo heet de dienstmaagd - krijgt ook nog drie mud rogge jaarlijks, en ook een bed en 'bedstadt' zullen Beelkens deel zijn, evenals een klein tafeltje, twee koperen kandelaars, drie stoelen en een vuurpan.
Heer Gilis, pastoor te Maren, en Elisabeth, zijn nicht, krijgen een laken en een donzen deken. De jonge Derick Dobbelsteyn, heer tot Nederharen, krijgt een soort amulet (een zwart steentje dat Jan om zijn hals draagt). De vrouwe van Helmond krijgt een bord dat nu in de keuken hangt. De zuster van Beelke, de dienstmeid Anna, krijgt de trui en de zwarte rok die Jan dagelijks draagt (wellicht heeft Anna wel voor die eer bedankt), en Soffia, zijn nicht die non is in het klooster van Hooidonk, ontvangt het albasten beeldje dat Jan in de keuken heeft staan. Johanna Heylkens krijgt een beeldje van Onze Lieve Heer met de dorenkroon. Marieke van Cuylen, de vrouw van Joest van der Berch, mag zich verheugen op een tenen peerkan. Verder is er nog sprake van een rozenkrans die met parels, diamanten en robijnen bezet is, en die verkocht moet worden ten bate van het sterfhuis. Broer Walraven krijgt

alles wat Jan nu niet heeft vermeld. Frans Poorters en Hendrik Gysbert Becx zullen het testament uitvoeren en volbrengen. Getuigen zijn Derick Umans en Jan Meyssen.

We beëindigen deze aflevering van de protocollensprokkelingen met wat roddels en achterklap:
Op 12 oktober 1539 vermaakt de weduwe van Aart Jan Gielis een groot deel van haar bezittingen aan haar zuster Elizabeth. Die Elizabeth wordt wel gemaand braaf te leven, want zij bezit een bastaarddochter en -slechts- een 'half goet huwelijck!'

Het testament dat Catelijn Jan Maes dochter een jaar of acht later opstelt, roept eveneens vraagtekens op. Zij vermaakt twee bedden, één aan haar dienstmaagd Beatrix en de ander aan de meid Hillegonde. Als extra aanwijzing staat in het testament dat Hillegonde het beste bed moet krijgen.

En hoe nieuwsgierig wordt u bij het lezen van de volgende mededeling? Aart Hein Scheepers en zijn vrouw Heylke Willem Arts dochter hebben, ter vergoeding van zekere dienst die zij elkaar ('d'een den ander') gedaan hebben en nog doen, bepaald dat de langstlevende van hen de beschikking over alle erfgoederen zal krijgen.

De gebruikte akten in de juiste volgorde zijn: RAHm invnr.230 akten nrs. 168, 594, RAHm invnr. 231 akte 43, RAHm invnr. 236 akten 228, 517 en 1413, RAHm invnr. 235 akte 311, RAHm invnr. 232 akte 3, RAHm invnr. 234 akte 516 en RAHm invnr. 236 akte 619.

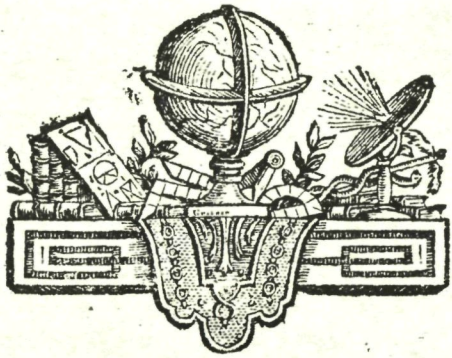

Structuur archief Van der Brugghen van Croy

Archief van de familie Van der Brugghen

persoonsgebonden stukken

persoonlijk leven

openbaar leven

stukken betreffende het familievermogen

de heerlijkheid Stiphout en het huis Croy

andere zakelijke rechten

ongedeelde nalatenschappen

effecten, geldleningen en schulden

verwerving en verlies onroerend goederen

exploitatie van onroerend goed

Archieven van verwanten

archief Loten

archief De Wacker van Zon

archief Van Wijhe

Gedeponeerde archieven

archief van bewoners van kasteel Croy voor de familie Van der Brugghen

archief Van Ommeren

archief Verhoeven

archief Schmeinks

archief Wesselman

J.G. LOTEN, AANKLAGER IN JAVA

Dit artikel is een bewerking van een gedeelte van de lezing die door C.A.M. van Zalinge-Spooren voor de Heemkundekring Helmond/Peelland is gegeven. Eind mei onderhield zij ruim veertig leden over de mogelijkheden tot onderzoek in het archief Van der Brugghen van Croy. Dat een archief onverwachte gegevens kan opleveren, blijkt uit onderstaand voorbeeld over Joan Gideon Loten.

Hét archief van Croy bestaat niet. Het Helmondse gemeentearchief beheert een aantal archieven die allemaal iets met het kasteel Croy te maken hebben. Dat zijn archieven van particuliere bewoners (m.n. de familie Van der Brugghen) en van bewoners en bestuur van het bejaardentehuis. In dat familiearchief is onder meer aanwezig het archief Loten, een aan Van der Brugghen verwante familie. Daarin treft de lezers onverwacht een schat aan gegevens over de geschiedenis van de Verenigde Oostindische Compagnie, VOC.

Joan Gideon Loten is de vader van Arnoldina Deliana Cornelia, de vrouw van Dirk Willem van der Brugghen. 'Deliaantje' werd in 1734 geboren in Semarang. In 1752, zeventien jaar oud, trouwt ze met de eens zo oude Dirk Willem van der Brugghen, een weduwnaar met drie kinderen. Drie jaar later heeft ze zelf ook nog drie kinderen gekregen. Ze sterft in 1756, op 21-jarige leeftijd.[1]

In kringen van biologen is J.G. Loten bekend om de prenten die hij zelf maakte of liet maken van de fauna in Indonesïe en Sri Lanka (Ceylon). De beroemde Linnaeus, die de dierenwereld inventariseerde eerde Loten zelfs door een vogel naar hem te noemen, de Certhia lotenia (nu genaamd Nectarina lotenia lotenia), een honingvogeltje dat Loten ontdekt heeft. Van deze activiteiten van Loten is niets teruggevonden in het archief Van der Brugghen. Wel van zijn functioneren op ambtelijk terrein.

Pijlsnelle carrière

Joan Gideon Loten maakte carrière in dienst van de VOC. In 1731 vertrekt hij als 21-jarige als onderkoopman bij de VOC met het schip Beekvliet naar Indië. Daar aangekomen begint hij zijn werkzaamheden als fiscaal bij de Raad van Justitie in Semarang op Java. Een functie vergelijkbaar met wat tegenwoordig heet de officier van justitie.

In 1744 wordt J.G. Loten gouverneur van Makassar. In 1748 wordt hij benoemd in de Raad van Indië, het koloniaal bestuur. In 1752 volgt zijn benoeming tot gouverneur van Ceylon, het huidige Sri Lanka. In 1758 keert hij terug naar Nederland om vervolgens naar Engeland te gaan. Zijn laatste levensjaren brengt hij in Utrecht door. Na een pijlsnelle carrière overlijdt hij daar in 1789.[2]

De Verenigde Oost-Indische Compagnie

De VOC werd in 1602 opgericht als vereniging van belanghebbende 'Compagnieën van Verre'. De VOC kreeg bij haar oprichting een octrooi dat, hoewel het oorspronkelijk slechts voor 21 jaar werd verleend, met enige wijzigingen haar 'grondwet' bleef tot de opheffing in 1799.
Bij dat octrooi kreeg de Compagnie het monopolie van de vaart op Oost-Indië en het recht om, in naam van de Staten-Generaal, met Oosterse vorsten overeenkomsten te sluiten, troepen in dienst te nemen, versterkingen te bouwen en gouverneurs aan te stellen. De VOC was daarmee vrijwel onafhankelijk van de landsregering en bevoegd om in heel Indië als souverein op te treden.

Op de voorgrond bleef steeds de handel staan, zeker bij de VOC-bestuurders. De macht die de Compagnie in Indië uitoefende, was vaak een bijverschijnsel van de handel. Voorbeelden daarvan zijn het veilig stellen van het monopolie, het ingrijpen in binnenlandse twisten omdat deze een gevaar (konden) vormen voor de handel, of het eigenhandig optreden van bestuurders ter plaatse.
Voor het handhaven van het specerij-monopolie was het nodig andere landen buiten de deur te houden. Dat gold speciaal voor de Molukken waar vandaan het merendeel van de specerijen gehaald werd. Daarom stond vanaf het begin de onderwerping van de Molukken op het programma. Met name de 'smokkelaars' van Makassar maakten het de VOC moeilijk. Tegen deze werd een voortdurende strijd gevoerd. Die eindigde tussen met de verovering van die plaats en de aangrenzende kustgebieden tussen 1667 en 1669. Daarmee ging de VOC souvereiniteit uitoefenen over heel Celebes.
Let wel dat deze beschrijving slaat op het handelskolonialisme en niet op het imperialisme zoals zich dat in de 19e eeuw ontwikkelde.

Tweeslachtig

Het karakter van de Compagnie was dus tweeslachtig: handel en de bijkomende machtsuitoefening. Voor de Verlichting kende Europa het idee van scheiding der machten nog niet. In Indië komt daar nog minder van terecht, daar de VOC naast wetgevende, uitvoerende én rechterlijke macht ook en vooral koopman was.
Heel fraai komt dit uit uiting in de stukken van Loten met betrekking tot zijn ambt als fiscaal bij de Raad van Justitie in Semarang. Zijn titel als fiscaal is onderkoopman, terwijl de gezaghebber van Java's Noord-Oostkust, tevens voorzitter van de rechtbank, de titel draagt van opperkoopman.

Ook in de strafoplegging komt de tweeslachtigheid van de Compagnie sterk naar voren. Zeer vaak wordt de beklaagde, zelfs bij een simpele diefstal, na geseling en brandmerking, nog eens veroordeeld tot tien à twintig jaar in de ketting geslagen werken ten behoeve van de Compagnie. De vraag is natuurlijk of dan sprake kan zijn van een rechtvaardige veroordeling. De Compagnie heeft immers belang bij de strafoplegging.[3]

Acties

In het begin van zijn koloniale loopbaan treedt Loten op als eiser in rechtzaken. Op Java is hij in die hoedanigheid betrokken bij een moordzaak waarbij een aantal Nederlanders door Javanen vermoord was.[4]
Op 28 januari 1734 begint de rechtszaak tegen de hoofdverdachte in deze zaak. Dat is de vijftigjarige Javaanse priester Moedin Samot uit Pasjereeman.[5] Zijn mede-verdachten zijn Bappa Riboe uit Paramena, (32 jaar), Raga Ito uit Pagambieran (eveneens 32) en ene Mastal uit Tocbaija die 20 jaar oud is. De eerste drie wordt moord op een aantal compagniedienaren ten laste gelegd. De jongste alleen 'samenrotting' met de priester.
Priester Moedin blijkt overtuigd te zijn van zijn voorbestemming om het keizerrijk Java te regeren. Naija Gattij (die later voor de rechtbank komt) heeft Moedin Samot tot keizer van Java 'gekitteld', en hem daartoe reeds de heerschappij over het dorp Boujong gegeven. Als opstapje tot het keizerschap over heel het eiland moet Moedin zo veel mogelijk Nederlanders vermoorden. Dit is 'logisch' omdat de zittende keizer gesteund wordt door de Nederlanders. Zodra de Nederlanders weg zijn, zal het keizerrijk zich niet staande weten te houden.

Moedin Samot weet een aantal volgelingen om zich heen te verzamelen, die met hem tot het moorden overgaan.

Op 20 september 1732 's avonds om 7 uur gaan Moedin, Naija Gattij en Bappa Riboe, gewapend met kris en pieken, voor de eerste keer op stap. Ze zijn van plan de schildwachten bij de brug naar de vesting van de Compagnie in het duister te overrompelen en te vermoorden. Naija Gattij en Bappa Riboe worden onderweg daarheen zo bang dat ze niet verder durven. Moedin gaat daarop alleen verder en steekt beide schildwachten neer. Harmen Bierstede overlijdt twee dagen later aan zijn verwondingen, Gerrit Lijffers overleeft de aanslag.

Blijkbaar krijgt de beweging meer aanhangers. Op 30 oktober 1733 trekt Moedin Samot met zeven medestanders uit om, na een dag van gebed op de Pattijsberg, in de vesting van de Compagnie zoveel mogelijk Europeanen te gaan vermoorden. In totaal plegen ze aanslagen op vijf Nederlanders inclusief toevallige voorbijgangers. Een vijftal Javanen wordt ongemoeid gelaten, zodat duidelijk is dat ze het alleen op Nederlanders gemunt hebben.
Op een straathoek wordt hun tocht gestuit, doordat ze de geweldenaar Carel Tappie en drie justitiedienaren tegenkomen. Hierop keert het gezelschap terug naar het huis van Moedin Samot om het werk pas voort te zetten als Moedin een nieuwe ingeving van God zou krijgen. In oktober biedt de vierde verdachte, Mastal, aan om te helpen bij de volgende expeditie tegen de Nederlanders. Kort daarop moeten de meeste opstandelingen gepakt zijn, omdat in januari de processen beginnen. Van slechts twee personen wordt gemeld dat ze voortvluchtig zijn.

"Als exempel van anderen"

Officier van justitie Loten haalt allerlei rechtsgeleerden aan om te bewijzen dat dit soort moorden "ten allen rigoureusten strafbaar zijn". Bovendien verwijst hij naar de goddelijke wet die hier de doodstraf eist "als zij gebied die geene te dooden welke zijn broeder tot affgoderije tragt te verleijden off door een valsche getuijgenise poogt te onderdrukken (Deuteronomium 13.5 en 19.16)".[6]
Loten haalt ook de (Javaanse) keizerlijke statuten aan die zeggen dat iemand die een eerlijk en degelijk persoon of zijn eigen heer vermoordt, zware martelingen moet ondergaan "zoals met gloeiende ijzers over zijn lijf strijkende en zo voort tot een vreselijke dood als exempel van anderen."

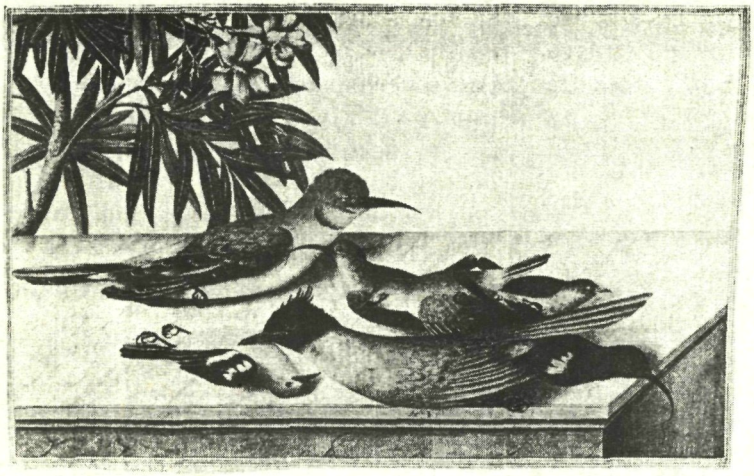

Tableau met dode vogels door P. C. de Bevere. Half verscholen achter de paradijs vliegenvanger, Terpsiphone paradisi, *ligt Lotens honingvogel* Nectarina lotenia. *British Museum (Natural History), Londen.*

Dit laatste zal heel belangrijk zijn geweest. Deze moordpartijen, een uiting van de haat tegen de Nederlanders, moeten in de toekomst vermeden worden. Daarom is het nodig een voorbeeld te stellen.

De eis van Loten tegen de verdachten liegt er dan ook niet om. De zwaarste straf wordt natuurlijk geëist tegen Moedin Samot, de hoofdverdachte. Hier volgt een lijst van de kwellingen die de fiscaal hem wil toebedelen:

> overlevering aan de scherprechter, op een kruis binden, de rechterhand afkappen en vervolgens het lichaam op verschillende plaatsen met gloeiende tangen nijpen, voorts van onderaf het lichaam ledebraken zonder slag van gratie. Hij moet in die toestand blijven liggen om de executie van zijn mededaders te zien en pas daarna zal zijn hoofd afgehakt worden.
>
> Daarna moeten het lichaam, het hoofd en de afgehakte hand verzameld worden en in het vuur geworpen.

Dit laatste eist Loten alleen tegen Moedin. Het verbranden tot as, waarbij het lichaam niet meer compleet is om de wederopstanding te beleven, wordt als een heel erge straf ervaren.

De eisen tegen de andere verdachten luiden als volgt:

Bappa Riboe en Raga Ito moeten dezelfde straf ondergaan als de priester tot en met het ledebraken zonder genadeslag.

Daarna worden hun lichamen op een rad gebonden en ten prooi gegeven aan de "vogelen des hemels". Gezien het feit dat van Moedin Samot verwacht wordt dat hij in die toestand de executie van zijn mededaders bekijkt, kan worden afgeleid dat deze twee nog leven als zij aan de vogels overgeleverd worden.

De vierde verdachte heeft natuurlijk ook niet veel goeds te verwachten. In zijn requisitoir heeft Loten aangegeven dat in dit soort gevallen het voornemen net zo erg is als de daad. In vergelijking met de anderen komt Mastal er 'genadig' van af. Zijn hand wordt niet afgehakt en ook hoeft hij niet met gloeiende tangen bewerkt te worden. Hij wordt 'slechts' op een kruis gebonden en van onderen af geledebraakt om daarna (levend) op een rad gebonden door vogels gedood te worden.

Tegen later opgepakte verdachten eist Loten soortgelijke straffen. Een andere groep wordt beschuldigd van medeplichtigheid, o.a. vanwege het verzwijgen van de moorden. Onder deze beschuldigden zijn enkele vrouwen. Tegen tenminste een van hen wordt eveneens die ingewikkelde doodstraf geëist, al mag de vrouw sterven alvorens aan de vogels gevoerd te worden. Anderen komen er af met strengelijk geselen en brandmerken, 10 of 25 jaar dwangarbeid met daarna verbanning.

Rechtvaardig

Tussen de requisitoiren zit ook een brief van Joan Gideon Loten aan de president van de rechtbank mr. Rijkloff Duijversz. van 6 maart 1734. Op dat moment zijn nog een aantal verdachten in hechtenis. Loten heeft tegen hen niet voldoende bewijs kunnen vinden. Hij vraagt daarom of het niet verstandig is de aanklacht te laten vallen.

Deden de vorige eisen denken dat om een voorbeeld te stellen iedereen die maar iets met Moedin Samot te maken had berecht werd; deze brief laat zien dat wel degelijk bewijsmateriaal verzameld werd en dat, als dit niet te vinden bleek, niet tot rechtsvervolging werd overgegaan.

In 1744 wordt Loten bevorderd. Op de 30e september van dat jaar begint hij in zijn nieuwe functie van gouverneur van Makassar. Ook over die periode zijn in het archief Van der Brugghen de nodige gegevens te vinden.
Aan de hand van dit ene kleine voorbeeld, zal duidelijk zijn dat dit in Helmond beheerde archief van bovenregionaal belang is, speciaal voor onderzoek naar de VOC.

Het „Loten Memorial" in Westminster Abbey in Londen.

Voor meer informatie over J.G. Loten zie: A.J.P. Raat, "Joan Gideon Loten (1710-1789) en zijn collectie aquarellen van planten en dieren uit Ceylon", in: "Het Machtige Eyland - Ceylon en de V.O.C."; Den Haag 1988, pag. 84 tot 89.

NOTEN:

1. Waarschijnlijk heeft Joan C. G. van der Brugghen na de dood van zijn grootvader diens zaken in Utrecht uitgezocht en papieren die hij van belang vond meegenomen naar Croy. Uit niets blijkt namelijk dat Joan Gideon Loten ooit het kasteel van zijn kleinzoon bezocht heeft.
   Overigens zijn in de bibliotheek van de Theologische Faculteit in Tilburg verscheidene stukken te vinden die ook afkomstig zijn uit het archief Loten.

2. Dat het ook anders kan blijkt uit Multatuli's "Max Havelaar".

3. Overigens heb ik geen verschillen kunnen ontdekken tussen de hoogte van de straffen opgelegd aan Javanen of aan Nederlanders.

4. Daarbij moet wel bedacht worden dat in Helmond alleen de papieren van Loten aanwezig zijn. Omdat hij optreedt als eiser, hoeven de straffen die genoemd worden niet de daadwerkelijk opgelegde straffen te zijn. (GAHm, FB invnr. 777.)

5. De naam van deze plaats wordt zó aangetroffen bij Loten.

6. Loten blijkt hierbij niet erg bijbelvast te zijn, want de zinsnede over afgoderij staat in Deuteronomium 17 vers 5. In hoofdstuk 19 vers 16-19 wordt inderdaad gesproken over valse getuigenissen, maar vers 19 spreekt slechts over "dan moet gij hem aandoen wat hij zijn broeder dacht aan te doen".

DE VAN BERLAERS, HEREN VAN HELMOND 1314-1425.

Deel 2.

Door J.C.P. Vogels.

Het doel van deze artikelenreeks[1] is om de bestaande genealogieën, die van de familie Van Berlaer gemaakt zijn, waar mogelijk te corrigeren. Daarnaast worden nieuwe gegevens over de diverse personen toegevoegd. In dit deel komen de personen Jan I van Helmond (Jan II van Berlaer), zijn stiefmoeder Marie de Sebourg en zijn dochter Maria van Berlaer uit zijn eerste huwelijk, aan bod.

Jan I van Helmond verkreeg de heerlijkheid Helmond 1314 door ruil met de hertog van Brabant. Jan stierf ruim tien jaar later. Deze Jan wordt in verschillende acten genoemd. In 1304 stond hij borg voor Jan III, heer van Heusden (1268-1308) die hij 'sinen neve' noemt[2]. Volgens een schepenakte uit 1315 liggen in Den Dungen goederen, die belast waren met een cijns aan de heer van 'Berlair'. Blijkens een reconstructie-overzicht van de cijnsplichtige goederen in het 14e eeuwse Den Dungen lagen deze aan de grens met de gemeente Schijndel[3].
Op 8 april 1317 verzochten Jan Berthout, 'heer van Helmond', en zijn vrouw Elisabeth van den Berghe, aan het kapittel van Oud-Munster om hun neef Herdberen Florenskenszn. te belenen met de visserij in de Lek tussen Schoonhoven en Oude Ammerskerk.

In 1318 werd Jan van Berlaer ingeschakeld als scheidsrechter in een geschil over de voogdij over Jan V van Heusden. Dit was een precaire taak, aangezien de familie Van Heusden intern overhoop lag. Daarbij was het land van Heusden leenplichtig aan de graaf van Kleef, en de búrcht van Heusden aan de hertog van Brabant. Aangezien ook de verwanten van de Van Heusdens, zoals de Van Cranendonks en de Van Hornes, onder leenverplichtingen gebukt gingen, was de 'kwestie Heusden' een politiek heet hangijzer.
Hoewel het Jan van Berlaer lukte om een verzoening met betrekking tot de voogdij tot stand te brengen, werd in de zomer van 1318 toch om Heusden gevochten. De graaf van Holland was door een van de partijen om hulp gevraagd en zag hierin een kans om zijn macht en grondgebied te vergroten[4].

Maria van Subborgh / Subburch.

Mijn vorige bijdrage ging over de plaats van Jan I van Berlaer in de genealogie van Van Berlaer. Het bleek, dat hij een zoon was van Jan Berthout van Berlaer (de oude) uit diens eerste huwelijk, met Maria van Mortagne. Zijn stiefmoeder Marie van Sebourg blijkt een andere persoon te zijn dan tot nu toe gedacht werd[5]. De heer H. Vermeulen[6] attendeerde me op een recente publikatie, waarin haar werkelijke vader vermeld werd[7].
Marie van Sebourg was een dochter van ridder Nicolaes van Subborgh of Subburch uit Zeeland, nu bekend als Souburg. In 1305 komt Marie voor als echtgenote van heer Johan van Berlere, ridder. In 1311 wordt Maria 'vrouwe van Barlar' genoemd. Haar zegel vertoont het opschrift 'vrouwe van Subburch en van Cruyningen'. Op 14 maart 1312 is ze 'vrouwe van Cruningken, weduwe van heer Johan van Berlaer'. Gezien de steeds terug komende betiteling van Maria als vrouwe van Cruyningen is het vermoeden gerechtvaardigd dat haar huwelijk met Jan Berthout van Berlaer haar tweede huwelijk was. Haar eerste echtgenoot -vermoedelijk al in 1270- was waarschijnlijk Hugo, heer van Cruyningen en Woensdrecht, die in de jaren 1263-1293 vermeld staat[8]. De genoemde vermeldingen hebben steeds betrekking op het bezit van een deel van de erfpacht op de koren- en smaltienden te Alblas in de Alblasserwaard.[9] Van vader Nicolaas (1280) is de erfpacht via zijn gelijknamige zoon overgegaan op zijn dochter Maria, die daar in 1312 afstand van deed.

Het overlijdensjaar van Maria.

Heeren schrijft dat Maria nog als weduwe genoemd wordt in de jaren 1326 en 1342. De Europäischen Stammtafeln noemt dezelfde data. Adam-Evèn geeft haar nog een vermelding in 1346 terwijl Croenen zich beperkt tot 1330/1333.
Opvallend is dat Heeren in zijn boek op blz. 36/37 de verkoopakte noemt, waarin hertog Jan III van Brabant in 1330 het dorp Keerbergen met de hoge en lage heerlijkheid verkoopt aan Lodewijk van Berlaer[10]. In deze akte van 8 februari 1330 is sprake van een schuld "weghens Vr. Marie van Zubborch ende haer nacomelinghen, die wijllen wijff was mijns heeren heer Jan Berthout, den ouden". Maria van Subburgh was blijkbaar al 'wijlen' op 8 februari 1330.

Jan I van Helmond (II van Berlaer) verwekte in bij zijn eerste vrouw, Elisabeth van den Berghe, twee zonen, genaamd Lodewijk en Jan. Naast deze twee zonen moet Jan ook nog een dochter Maria hebben gehad[11]. Van deze Maria is tot nu toe steeds verondersteld dat ze een zus was van Jan I van Berlaer.
Maria van Berlaer, vanaf 1316 in bronnen vermeld, huwde eerst met Lodewijk Radewart, heer van Meerlop. Hij is al voor 20 april 1335 overleden. Op die datum treden Lodewijk van Berlaer en zijn broer Jan van Berlaer op als 'naeste vrinden en mombers van moederliche seide' van Lodewijk, de zoon van heer Lodewijk Radewart[12].
Volgens het Register K (invnr. 670) in het Huisarchief van Helmond was Maria van Berlaer de zuster van heer Lodewijk van Berlaer en zijn broer Jan[13]. Hieruit volgt dat zij een dochter was van Jan I/II.
Maria hertrouwde rond 1330 met ridder Jan van Kuyc van Mierop. Deze was vermoedelijk een bastaardzoon van Jan II heer van Kuyc en Grave (1308-1319)[14]. Op 11 oktober 1349 werd Maria van Berlaer als zijn weduwe vermeld[15].

Uit het huwelijk van Maria en Jan werden vier kinderen geboren: Otto, Jan, Raes en Maria. Maria huwde met een zekere Jan van Paal. Otto, Jan en Raes werden in 1364 als (schild-)knapen genoemd[16]. Volgens de heer H. Vermeulen zijn er een tweetal schepenakten waarin deze vier kinderen enerzijds een Jan van Berlaer als hun oom en anderzijds diens zoon Gielis van Berlaer als hun neef noemen. Derhalve moet Maria van Berlaer gezien worden als een oudere zuster van Lodewijk en Jan van Berlaer, uit het eerste huwelijk van Jan I van Berlaer met Elisabeth van den Berghe.

wordt vervolgd

NOTEN:

1. Deel 1 verscheen in het vierde nummer van 1990. Overigens dient daarin bij regel 38 gelezen te worden "schepenbank" i.p.v. "rechtbank."

2. H.P.H. Camps: Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312, deel I, De Meierij van 's-Hertogenbosch, blz. 799 nr. 669, 1 juni 1304. Deze 'neef'-aanduiding is te verklaren uit het feit, dat de overgrootmoeder van Elisabeth van den Berghe ene Aleidis van Heusden was; een zuster van de grootvader van Jan III van Heusden. Zie hiervoor J.W. Groesbeek: De heren van Arkel in: De Nederlandsche Leeuw, 1954.

3. A.C.M. Kappelhof: Het archief van de Tafel v.d. H. Geest van 's-Hertogenbosch, Regesten van oorkonden deel I, nr. 87 d.d. 24 juli 1315. L. van Minderhout: Zes Eeuwen Den Dungen, Een studie van de geschiedenis van de Dungense Huizen [1976] blz.186-187.

4. P. Avonds en H.W. Brokken: Heusden tussen Brabant en Holland 1317-1357 in: Varia Historica Brabantica IV, 1975. T. Klaversma: De Hornes 1296-1345 in: Publications de la Société Historique et Archeologique dans le Limbourg (PSHAL) 19-85, blz.38-40.

5. Zie de genealogieën, vervaardigd door Heeren en Adam-Evèn.

6. De heer Vermeulen is auteur van: Jan van Valkenburg, heer van Born en Sittard, Herpen en Uden, ridder, 1314-1356.

7. C. Hoek: Repertorium op de lenen van de proostdij van Sint Marie te Utrecht, gelegen in de Alblasserwaard en de vijf heren landen, in: Ons Voorgeslacht, maandblad van de Zuidhollandse Vereniging voor Genealogie, april 1991, blz.183 e.v.

8. Aldus de genoemde heer Vermeulen, onder verwijzing naar A.W. Dek: Genealogie der heren van Cruijningen, blz.6.

9. Alwaar de familie De Sebourg ook een huis bezat.

10. GAHm, Huisarchief Helmond, invnr. 670, blz. 46-49. Invnr. Dit is een register van stukken en geschiedkundige bescheiden betreffende Helmond uit ca. 1631. De opgenomen stukken dateren uit de jaren tussen 1314 en 1628. Het handschrift heeft veel afbeeldingen van zegels en ingekleurde wapenschilden. Het handschrift stond vroeger bekend als "Register K". Zie ook Huisarchief Helmond, regest 11.

11. J.A. Coldeweij: De Heren van Kuyc 1096-1400, in: Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland, deel L, [Tilburg, 1981], blz. 120 voetnoot 2, blz. 232.

12. Een afschrift van de schepenakte uit 1335 is te vinden in Huisarchief Helmond, invnr. 670, blz. 42-43.

13. Aldaar op blz. 42.

14. De heer Vermeulen opperde de mogelijkheid dat hij een bastaardzoon was van ridder Otto van Kuyc, heer van Kuyc en Grave 1319-1350, gezien de voornaam Otto voor zijn oudste zoon.

15. GAHm. Huisarchief Helmond, regest 23, 3 november 1349.

16. B.W. van Schijndel in De Brabantse Leeuw 1956, blz. 107, voetnoot 3 (artikel Weygerganck).

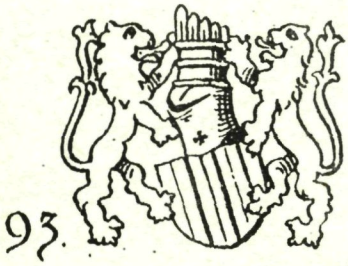

93. Johan van Berlaer, heer van Helmond, 1391, 1400. Dit wapen is genomen niet naar het zegel zelf, maar naar eene teekening van het zegel, rustende in de Helmondsche archieven.